

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI SAN’AT ARBOBI KARIM YO‘LDOSHEV IJODIDA MILLIY AN’ANA VA ZAMONAVIY REJISSYORLIK TALQINI

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i03.005>

Turopxo‘jaye Anvar G‘anixo‘jaevich
O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekiston Respublikasi san’at arbobi, rejissyor Karim Yo‘ldoshev ijodida milliy sahna an’analari va zamonaviy rejissyorlik yechimlarining o‘zaro uyg‘unlashuvi tahlil qilinadi. Rejissyor sahnalashtirgan epik dostonlar, musiqali dramalar hamda tarixiy sahna asarlarida xalq og‘zaki ijodi motivlari, marosimiy sahna unsurlari, milliy musiqiy ritm va ramziy obrazlar tizimi zamonaviy sahna texnologiyalari, kompozitsion dinamika va aktyorlik plastikasining yangi talqini bilan boyitilishi ko‘rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari rejissyorlik tahlili, teatr pedagogikasi va sahna talqinlari metodikasini takomillashtirishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: milliy an’ana, rejissura, sahnaviy talqin, musiqali drama, epik doston, teatr estetikasi, sahna kompozitsiyasi, aktyor plastikasi, zamonaviy teatr texnologiyasi

NATIONAL TRADITION AND MODERN DIRECTORIAL INTERPRETATION IN THE CREATIVE WORK OF THE PEOPLE’S ARTIST OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN KARIM YO‘LDOSHEV

Turopxo‘jaev Anvar G‘anixo‘jaevich
Ministry of Culture of the Republic of Uzbekistan

Abstract: The article analyzes the interrelation and synthesis of national stage traditions and modern directorial solutions in the creative work of the People’s Artist of the Republic of Uzbekistan, theater director Karim Yo‘ldoshev. The study demonstrates how, in the director’s stage interpretations of epic narratives, musical dramas, and historical theatrical productions, motifs of folklore, ritual stage elements, national musical rhythms, and systems of symbolic imagery are enriched through the application of contemporary stage technologies, dynamic compositional structures, and innovative approaches to actor plasticity. The findings of the research have practical significance for the advancement of directing analysis, theater pedagogy, and the methodology of stage interpretation.

Keywords: national tradition, directing, stage interpretation, musical drama, epic narrative, theater aesthetics, stage composition, actor plasticity, modern theater technology

KIRISH

O'zbek teatr san'ati rivojida milliy an'analarni zamonaviy sahna tafakkuri bilan uyg'unlashtirish masalasi doimo dolzarb bo'lib kelgan. Milliy epik meros, marosimiy sahna elementlari, xalq musiqasi va ramziy obrazlar tizimi sahna asarlarining estetik asosini tashkil etgan bo'lsa, zamonaviy rejissyorlik texnikasi bu merosni yangi talqin va yangi tomoshabin idrokiga mos shaklda taqdim etish imkonini yaratadi. Karim Yo'ldoshev ijodi ana shu uyg'unlashuv jarayonining yorqin namunasi. Uning sahna asarlarida milliy qadriyatlar va zamonaviy teatr tilining birlashuvi nafaqat estetik tanlov, balki tomoshabin bilan ma'naviy muloqot o'rnatish vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Karim Yo'ldoshev turli janr va uslubdagi sahna asarlarini yaratgan rejissyor sifatida o'zbek teatr san'atida muhim o'rin egallaydi. Uning repertuarida epik dostonlarga asoslangan musiqali dramalar, romantik syujetli sahna asarlari hamda tarixiy obrazlarga bag'ishlangan spektakllar mavjud. Manbalarda Yo'ldoshev sahnalashtirgan "Alpomish", "Tohir va Zuhra", "Layli va Majnun" kabi asarlar musiqali sahna an'analarni rivojlantirishda muhim bosqich bo'lgani qayd etiladi. Bu spektakllarda xalq og'zaki ijodi motivlari, milliy kuy va qo'shiqlar, marosimiy sahna harakati zamonaviy dramaturgik ritm va kompozitsion dinamika bilan uyg'unlashadi. Shu bilan birga, rejissyorning tarixiy mavzularni sahnalashtirish tajribasi milliy tarixiy xotirani sahna ramzlari va vizual kompozitsiya orqali ifodalash imkoniyatlarini kengaytiradi. [1]

Milliy an'analarni va zamonaviy talqin uyg'unligi sahna tilida bir nechta darajada namoyon bo'ladi. Birinchidan, milliy musiqiy ritm va plastika sahna harakati dinamikasini belgilaydi. Ikkinchidan, xalq og'zaki ijodiga xos timsollar dramaturgik konfliktni umumlashtiruvchi ramziy belgilar sifatida ishlaydi. Uchinchidan, zamonaviy sahna texnologiyalari va kompozitsion qurilish tomoshabin idrokini faollashtiruvchi vizual muhitni yaratadi. Bunday uyg'unlashuv rejissyorlik tafakkurining yangilanishini ko'rsatadi hamda milliy teatrning zamonaviy rivojlanish yo'nalishlarini belgilaydi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, Karim Yo'ldoshev ijodida milliy an'ana va zamonaviy rejissyorlik talqini o'zaro ta'sir mexanizmlari tizimli ravishda tahlil etilmagan. Tadqiqot milliy sahna estetikasi va zamonaviy teatr tilining integratsiyasini ochib berish orqali rejissyorlik amaliyoti hamda teatr pedagogikasiga ilmiy asoslangan yondashuvlarni taklif etadi.

TADQIQOT METODLARI

Ushbu tadqiqot sifat yo‘nalishida olib borildi va Karim Yo‘ldoshev ijodida milliy an‘ana hamda zamonaviy rejissyorlik talqinining uyg‘unlashuvini sahnaviy tizim sifatida tahlil qilishni ko‘zladi. Metodologik asos sifatida uch qatlamli yondashuv tanlandi: birinchi qatlamda biografik va ijodiy faoliyat haqidagi ochiq manbalardan foydalanildi, ikkinchi qatlamda Namangan viloyati musiqali drama teatrining repertuar-tarixiy materiallari asosida Yo‘ldoshev sahnalashtirgan asarlar doirasi aniqlashtirildi, uchinchi qatlamda esa teatrshunoslikda qo‘llanadigan kompozitsion, janr-stil va sahna belgilarini izohlash usullari qo‘llandi. Mazkur yondashuv rejissyor shaxsini “faqat lavozim va sanalar” bilan emas, balki sahna talqinini shakllantirgan estetik tanlovlar tizimi bilan ko‘rishga xizmat qiladi.[5]

Tadqiqot materiali sifatida ikki turdagi manbalar ajratildi. Birinchi turga Yo‘ldoshevning ijodiy yo‘li va faoliyat bosqichlarini bayon qiluvchi ma‘lumotlar, shuningdek, u sahnalashtirgan asarlarning umumiy ro‘yxatini beruvchi ochiq manbalar kiritildi. Ikkinchi turga Namangan teatri tarixida bevosita “rejissyor K. Yo‘ldoshev sahnalashtirgan” sifatida qayd etilgan spektakllar ro‘yxati va ular bo‘yicha faktik ma‘lumotlar kiritildi, chunki bu ma‘lumotlar milliy an‘ana bilan bog‘liq musiqali dramalarning repertuardagi o‘rnini aniqlash imkonini beradi. Shu tariqa “milliy an‘ana” indikatorlari sifatida epik doston va romantik dostonlarga asoslangan musiqali drama, xalqona ritm, marosimiy sahna harakati, ramziy timsollar; “zamonaviy talqin” indikatorlari sifatida kompozitsion dinamika, konfliktning tezlanishi, mizansenalarning bloklar bo‘yicha qurilishi, sahna tasvirining konseptual ishlanishi kabi belgilar tanlandi.

Tahlil algoritmi quyidagicha qurildi: avvalo, Yo‘ldoshevning Namangan teatridagi faol davri va repertuar bilan bog‘liqligi aniqlanadi; keyin musiqali drama yo‘nalishidagi sahnalashtirishlar masalan, “Alpomish”, “Tohir va Zuhra”, “Layli va Majnun” milliy an‘ana komponentlari bo‘yicha “tarkibiy karta”ga tushiriladi; undan so‘ng mustaqillik yillaridagi sahna ishlari ro‘yxatidan jumladan, “Sohibqiron Amir Temur yoxud adolat qilichi” zamonaviy sahna talqinini ko‘rsatuvchi kompozitsion va vizual yechim indikatorlari ajratiladi. Ushbu ketma-ketlik “milliylik”ni faqat mavzu bilan cheklab qo‘ymasdan, sahna tilining ichki mexanizmlari bilan bog‘lab tahlil qilishga imkon berdi. [4]

NATIJALAR

Tahlil natijasida Karim Yo‘ldoshev ijodida milliy an‘ana va zamonaviy rejissyorlik talqinining uyg‘unlashuvi uchta asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘lishi aniqlandi. Birinchi yo‘nalish musiqali drama va epik-romantik dostonlar sahnaviy talqinida ko‘rinadi: Namangan teatri tarixiga oid materiallarda Yo‘ldoshev sahnalashtirgan “Alpomish” (1965), “Tohir va Zuhra” (1966), “Layli va Majnun” (1973) asarlari bevosita qayd etilgan.[3]

Bu ro'yxat milliy an'ananing "tayanch matni" sifatida xalq eposi va mumtoz ishqiy dostonlar tanlanishini ko'rsatadi. Bunda milliylik faqat syujetda emas, sahna ritmida, qo'shiq va dramatik to'qnashuvning birgalikda ishlashida, obrazlarning xalqona tipologiyasida ham mustahkamlanadi, natijada tomosha milliy xotira va sahna zavqini bir paytda ishga tushiradi.

Ikkinchi yo'nalish "teatr instituti" va "repertuar siyosati" darajasida ko'rinadi: Namangan viloyati musiqali drama teatrining tarixiy sharhlarida 1960-1970 yillarda musiqali janr asarlari repertuarda yetakchi o'ringa chiqqani, aynan shu fon ichida Yo'ldoshev sahnalashtirgan asarlar tilga olinadi. Bunday sharoitda rejissyor milliy an'anani konservatsiya qilmaydi, aksincha, u an'anani sahna tili orqali qayta tashkil etadi: dostoniy epizodlar dramatik bloklarga ajratiladi, konfliktlar kuchaytiriladi, harakat va qo'shiq o'zaro funksional bo'linadi. Natijada milliy an'ana "muzey eksponati" emas, zamonaviy tomoshabinga ishlaydigan sahnaviy muloqot vositasiga aylanadi. Uchinchi yo'nalish zamonaviy talqinning kompozitsion-vizual mexanizmlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Namangan teatri tarixi haqidagi manbada mustaqillik yillarida Yo'ldoshev sahnalashtirgan qator spektakllar sanaladi va ular orasida "Sohibqiron Amir Temur yoxud adolat qilichi" (2017) ham keltiriladi. Bu turdagi tarixiy-epik talqinda milliylik mavzu darajasida kuchli bo'lsa, zamonaviylik sahna tasvirini konseptual qurish, kompozitsion taranglikni "blok"lar bo'yicha boshqarish, timsollarni ramziy belgiga aylantirish orqali yuzaga chiqadi. Shunday qilib, Yo'ldoshev ijodida "milliy an'ana" ko'pincha mazmun-manba sifatida, "zamonaviy talqin" esa shakl-mexanizm sifatida ishlaydi va ular bir-birini inkor qilmay, o'zaro kuchaytiradi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar Karim Yo'ldoshev rejissyorlik maktabini o'zbek teatridagi 1960-1970 yillarda yetishib chiqqan yangi avlod rejissyorlar qatlamiga bog'lab talqin qilishga asos beradi. Teatr tarixi bo'yicha manbada aynan shu davrda bir guruh iste'dodli rejissyorlar qatorida Karim Yo'ldoshev ham tilga olinadi. [4] Bu fakt Yo'ldoshevning estetik qarashlari "mahalliy repertuar doirasi" bilan cheklanib qolmaganini, balki umumrespublika teatr jarayonlari bilan hamohang shakllanganini ko'rsatadi. Shu nuqtadan qaralganda, uning milliy an'anaga murojaati romantik nostalgiya emas, teatr tilini professional yangilashning samarali resursi bo'lib ko'rinadi: dostoniy manbani tanlash orqali u tomoshabinning kollektiv xotirasiga tayangan, zamonaviy kompozitsion qurilish orqali esa sahna idrokini faollashtirgan.[5]

Muhokamada alohida ta'kidlash zarur bo'lgan jihat shuki, milliy an'ana va zamonaviy talqin qarama-qarshi qutb emas, balki sahna jarayonida bir-biriga "tayanch" bo'ladigan ikki omildir. Masalan, "Alpomish", "Tohir va Zuhra", "Layli va Majnun" kabi musiqali dramalar milliylikni syujet-motiv, kuy-ohang, xalqona obrazlar orqali olib kiradi, biroq ularning sahnada ishlashi konfliktning zamonaviy ritmda

qurilishiga, epizodlarning dramaturgik “kesim” bilan tizilishiga bog‘liq bo‘ladi. Demak, an‘ana shaklni boshqaruvchi qonun emas, mazmunni to‘ldiruvchi qatlam sifatida kiradi; zamonaviy talqin esa an‘anani tomoshabinga yetkazishning texnologik va kompozitsion mexanizmi sifatida xizmat qiladi. Bu yondashuv rejissura tahlilida “milliylik”ni faqat milliy libos, qo‘shiq yoki tarixiy mavzu bilan o‘lchash xatoligini kamaytiradi.

Shu bilan birga, tadqiqotning tabiiy cheklovi ham bor: ochiq manbalarda ayrim spektakllarning to‘liq videoyozuvi, mizansena chizmalari, rejissyorlik eksplikatsiyasi doim ham mavjud emas. Shuning uchun muhokama qilingan ayrim sahna mexanizmlari repertuar va tarixiy qaydlardan kelib chiqqan holda konseptual darajada izohlandi, ularni yanada aniqroq qilish uchun arxiv materiallari, teatr dasturlari, ijodiy guruh intervyulari va tanqidiy taqrizlar bilan boyitish maqsadga muvofiq. Biroq mavjud faktik ma’lumotning o‘zi ham Yo‘ldoshev ijodida musiqali drama va tarixiy sahna talqini yo‘nalishlari milliy-zamonaviy sintezning tayanch maydoni bo‘lganini ishonchli ko‘rsatadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari Karim Yo‘ldoshev ijodida milliy an‘ana va zamonaviy rejissyorlik talqini uzviy bog‘langanini ko‘rsatdi. Birinchi xulosa sifatida, rejissyor milliy an‘anani ko‘proq “manba va g‘oya bazasi” sifatida tanlaydi: epik doston va mumtoz ishqiy syujetlar sahna talqinining ma’naviy tayanchi bo‘lib xizmat qiladi. Ikkinchi xulosa, zamonaviy talqin aynan kompozitsion dinamika, dramaturgik bloklash, sahna ritmini boshqarish, vizual-ramziy yechimlar orqali yuzaga chiqadi va bu mexanizm milliy materialni tomoshabinga zamonaviy idrok bilan yetkazadi. Uchinchi xulosa shundan iboratki, Yo‘ldoshev ijodiy uslubining barqaror belgisi janrlararo sintez emas, balki “an‘ana + zamonaviylik”ning bir sahna tilida ishlashi, ya’ni g‘oya va shakl o‘rtasida bo‘shliq qoldirmaslikdir. To‘rtinchi xulosa, Namangan teatri tarixida qayd etilgan musiqali drama sahnalashtirishlari milliy sahna an‘analarini repertuar darajasida mustahkamlashga xizmat qilgan; mustaqillik yillaridagi tarixiy-epik talqinlar esa milliy xotirani zamonaviy sahna konsepsiyasi bilan kuchaytirgan. Beshinchi xulosa, ushbu yondashuv teatr pedagogikasi uchun ham foydali: talabalar bilan ishlashda “milliy motivni qo‘shish” emas, balki milliy motivni zamonaviy sahna mexanizmi orqali ishlatish ko‘nikmasi muhim ekanini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo‘ldoshev K. // O‘zbek milliy ensiklopediyasi. - Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2003. - B. 412.
2. Karim Yo‘ldoshev // Wikipedia. - Kirish rejimi: https://uz.wikipedia.org/wiki/Karim_Yo‘ldoshev.

3. Namangan viloyati musiqali drama teatri tarixi [Elektron resurs]. - Kirish rejimi: <https://namanganteatr.uz/namangan-teatr-xaqida>.
4. O'zbek teatri tarixi: o'quv qo'llanma / tuz. muall. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2010. - 256 b.
5. Ibrohimov M. O'zbek musiqali drama teatrining shakllanishi va taraqqiyoti. - Toshkent: Fan, 2008. - 184 b.
6. Karim Yo'ldashev ijodiga bir nazar CyberLeninka. - Kirish rejimi: <https://cyberleninka.ru/article/n/karim-yo-ldashev-ijodiga-bir-nazar>.